

Afscheid van Merkel

Gastbijdrage

[Achtergrond](#) - 24 september 2021 - Auteur: Frits Boterman

Hoe zal Angela Merkel de geschiedenis ingaan? Haar voorgangers worden herinnerd door gebeurtenissen die sterk verbonden waren met de Duitse kwestie: Konrad Adenauer met zijn *Westbindung*, Willy Brandt met zijn *Ostpolitik* en Helmut Kohl met de Duitse hereniging. Voor Merkel was de vluchtelingencrisis in 2015 de belangrijkste gebeurtenis in haar lange politieke carrière, schrijft historicus Frits Boterman.

Toen Angela Merkel in 2005 aantrad als bondskanselier zag de wereld er geheel anders uit dan nu. Internationaal-politiek kon zij nog vertrouwen op het transatlantisch bondgenootschap, waren de verhoudingen met Poetin nog goed en waren er nog geen directe bedreigingen voor de Europese Unie, zoals de schulden crisis en de vluchtelingen kwestie. Hoe anders is de situatie 16 jaar later. Merkels regeerperiode markeert de overgang van de post-Koude Oorlog-periode naar een nieuwe wereldorde. Dit heeft geleid tot een spagaat voor Merkel. De transatlantische band is sterk verzwakt; de Verenigd Staten richten zich meer op de Pacific/Azië (China) en trekken zich terug uit Afghanistan en andere conflicthaarden. Europa is meer op zichzelf teruggeworpen en zal zich na alle crises opnieuw moeten uitvinden. De relatie van Duitsland met Rusland is sinds de bezetting van de Krim in 2014 en de Russische steun aan Oost-Oekraïne sterk bekoeld. Tegelijkertijd is Duitsland economisch afhankelijker geworden van Rusland via Nord Stream 2, de gaspijpleiding die Russisch gas via de Oostzee naar Duitsland brengt.

Ook de Turkije-deal - de afspraken die de EU in 2016 met Turkije maakte over de opvang van vluchtelingen - is een voorbeeld van een spagaat: geld geven om vluchtelingen tegen te houden, en tegelijkertijd de Turkse president Erdogan de kans geven om zijn autocratie verder uit te bouwen. Belangrijker nog is dat de Verenigde Staten Europa minder militaire bescherming zullen bieden. De 'America First'-politiek van Donald Trump, in alles Merkels tegenbeeld, moet, op zijn zachtst gezegd, haar grootste deceptie zijn geweest. Het was de belangrijkste reden om in 2017 nogmaals *Kanzlerkandidatin* te worden.

Moreel leiderschap

Haar grootste verdienste is dat Merkel rust, welvaart en stabiliteit in Duitsland heeft weten te brengen en door haar beheerste diplomatieke optreden groot aanzien in de wereld heeft verworven. Het 'meisje van Kohl' is, ondanks zichzelf, uitgegroeid tot een belangrijk boegbeeld van het feminisme, zonder de vrouwenkaart te spelen. Lange tijd was ze de enige vrouw te midden van de grijze pakken van de grote wereldleiders.

Er wordt in Nederland hoog opgegeven over het morele leiderschap van Merkel. Deels is die lof terecht, als we kijken naar de grote problemen in Europa die ze als crisismanager heeft bestreden. Het bijeenhouden van de Europese Unie was voor Merkel een van de belangrijkste pijlers onder haar beleid. Maar de twee vaste uitgangspunten van haar buitenlandse politiek, verantwoordelijkheid nemen voor een Europese waardengemeenschap en het vrijheidsideaal van de VS, zijn sterk ondergraven. De vluchtelingen crisis heeft, na aanvankelijke euforie, tot interne verdeeldheid in Duitsland en binnen haar eigen partij geleid.

Merkels beleid heeft de AfD een aanzienlijk electoraat bezorgd van mensen die zich in de steek gelaten voelen

Het opmerkelijkste waaraan Merkel in de geschiedenisboeken herinnerd zal worden is haar omstreden vluchtelingenbeleid in 2015. Het toelaten van ruim 1 miljoen vooral Syrische vluchtelingen werd haar vooral ingegeven door haar christelijk-ethische achtergrond en de wens om een humanitaire ramp te voorkomen (geen mensen achter een muur of prikkeldraad, Duitsland een vriendelijker gezicht geven). Gezien de Duitse geschiedenis kon zij niet anders handelen.

Haar beleid heeft de rechts-nationalistische AfD een aanzienlijk electoraat bezorgd van mensen die zich in de steek gelaten voelen. Ondanks haar Oost-Duitse afkomst kon zij geen enkel begrip opbrengen voor de vooral in het oosten heersende angsten voor vreemdelingen en de scherpe protesten tegen haar ruimhartige toelatingsbeleid. Ook de verhouding met de Hongaarse premier Viktor Orbán en andere regeringsleiders in Oost-Europa is mede hierdoor tot een dieptepunt gedaald. Haar beleid werd bovendien niet onderbouwd met een doorwrocht plan hoe de vluchtelingen opgevangen moesten worden. Een van de resultaten van de crisis in 2015 is dat er niet snel een herhaling van dit ruimhartige migratiebeleid zal plaatsvinden. Het fort Europa sluit zich.

Oost-Duitse achtergrond

Merkels ongrijpbaarheid, haar imago als sfinx, is minder raadselachtig als we kijken naar haar achtergrond. Vanuit haar achtergrond als evangelische

domineesdochter en haar vrijzinnige opvoeding in de DDR - of beter gezegd haar evangelische geloof, gebaseerd op *Innerlichkeit*, zelfdiscipline, plichtsbefef, pragmatisme, zichzelf wegcijferen en een rationele anti-ideologische stellingname - keek ze voor 1989 vanachter de Muur verlangend naar het Westen. Het DDR-systeem dwong het gezin waarin ze opgroeide tot aanpassen en innerlijk overleven. Ze is te beschouwen als een *Bildungsbürgerin*, een wetenschapper in de politiek.

Merkel is te beschouwen als een *Bildungsbürgerin*, een wetenschapper in de politiek

Paradoxaal genoeg heeft zij met haar houding als *unpolitischer Gutmensch* de Duitse samenleving gepolitiseerd en juist niet bij elkaar gebracht. Haar minister van Financiën Wolfgang Schäuble vergeleek haar met een onvoorzichtige skiër die een lawine veroorzaakte. Ze verkeerde voortdurend in een spagaat tussen *Gesinnungsethik*, politiek op basis van ideële overtuigingen, en *Verantwortungsethik*, handelen naar doelgerichte rationele premissen, om met de socioloog Max Weber te spreken. Door een moeilijke balans tussen beide uitgangspunten, het ontbreken van een moedige visie met daden, heeft ze kansen laten liggen om de natie te verenigen.

Heeft Merkel zelf niet deels voor verdeeldheid in Europa gezorgd? Tijdens de Griekse schuldencrisis werd zij gedreven door financiële bezuinigingsdrift en dreef ze menig Griek in de armoede, om de banken te redden. Soms gooide zij haar koers radicaal om. In 2011 met de *Atomausstieg*, het stopzetten van kernenergie, en 2015 met haar besluit de grenzen niet te sluiten voor grote aantallen vluchtelingen zonder overleg met de Europese partners. Tijdens de coronapandemie wist ze samen met de Franse president Macron een herstelfonds van 750 miljard op te tuigen, zonder angst te hebben om schulden te maken, een grote wending vergeleken met het Griekse schuldendrama. Europese solidariteit ging gemakkelijk samen met Duits eigenbelang. Maar bij de Duitse internationale relaties buiten Europa ontstaat er een ander beeld. Economische belangen - export van auto's - gaan daar boven mensenrechten, bijvoorbeeld in het geval van China. In de internationale politiek blijft de rol van Duitsland bescheiden.

Polarisatie

Merkels opvolger, wie dat ook is, zal de leiding moeten nemen in een veranderde wereld met meer gevaren, zowel intern als extern. De vraag is of en hoe de nieuwe regering de defensie zal gaan versterken, de Europese Unie nieuw leven inblazen en of Duitsland daarin het voortouw neemt, al dan in samenwerking met de Franse president Macron. Olaf Scholz (SPD) en Armin Laschet (CDU/CSU) zijn al

in Parijs op bezoek geweest.

Hoewel de AfD niet meer een echt grote electorale bedreiging vormt, mede door de radicalisering en de interne verdeeldheid binnen deze rechts-radicalen partij, heeft de politiek van 'Wir schaffen das' een polarisatie in de samenleving veroorzaakt die nog versterkt wordt door de coronamaatregelen. Duitsland is de afgelopen jaren opgeschrikt door rechts-extremistische en terroristische aanslagen, politieke moorden en een aanval op het Rijksdaggebouw. Tijdens de pandemie is een bont gezelschap ontstaan van leden van de Identitäre Bewegung tot antivaxxers en *Querdenker*, dat zich heftig tegen de coronamaatregelen en impliciet tegen 'landverrader' Merkel verzet.

De politiek van 'Wir schaffen das' heeft een polarisatie in de samenleving veroorzaakt die door de coronamaatregelen nog wordt versterkt

Merkel wilde de politicus van het midden zijn, maar haar binnenlandse beleid was soms linkser dan het conservatieve waardenpakket van de CDU/CSU. Behendig bewoog zij mee met de sociaaldemocraten en de Groenen - beter milieu, meer individuele vrijheden, homohuwelijk - om de macht te behouden en haar coalitiegenoot de SPD wind uit de zeilen te nemen. In 2017 mislukte een coalitiepoging met de Groenen en de FDP, een gemiste kans op vernieuwing. Zij wilde geen gat op links laten vallen, maar dat gat ontstond op rechts door de vluchtelingencrisis. Toch heeft haar voornemen om de milieucrisis op te lossen niet iedereen tevredengesteld. Het tempo is in de ogen van veel jongeren te traag. Het Bundesverfassungsgericht heeft haar in dat opzicht teruggefloten.

De *Atomausstieg* heeft tot hogere brandstofprijzen geleid en tot afhankelijkheid van Russische gasleveranties. Ook de sociale zekerheid - minimumlonen, pensioenen - is voor velen niet voldoende gewaarborgd. Sociaaleconomisch is zij in wezen een voorstander van het neoliberale marktdenken; daar liggen kansen voor de SPD van lijsttrekker Olaf Scholz om de sociale ongelijkheid te bestrijden.

Toenemend onbehagen

Door haar compromishouding en haar politiek van kleine stapjes, '*Politik ist das, was möglich ist*', is veel blijven liggen. Merkel is dezelfde gebleven, maar de wereld is sterk veranderd. De energietransitie zal vlot getrokken moeten worden en een aantal sociale en binnenlands-politieke problemen, zoals rechts-extremisme, armoede en digitalisering, moeten worden opgelost. Met name de buitenlandse politiek is aan verandering toe.

Door Merkels compromishouding en haar politiek van kleine stapjes is

veel blijven liggen

Door steeds nadruk te leggen op *Gesinnungsethik* - veel praten over mensenrechten, bijvoorbeeld in China, maar weinig echte daden - is meer *Verantwortungsethik*, minder terughoudendheid, in een nieuwe geopolitieke constellatie vereist. De drie C's, *climate*, covid en China, zijn de grote uitdagingen voor de toekomst. Het Westen heeft in Afghanistan gefaald en het besluit van de Amerikaanse president Biden om militairen terug te trekken, is een tik voor de NAVO. De groeiende noodzaak van een Europees leger, dat voorlopig vastloopt op het overdragen van soevereiniteit en nationale verschillen van inzicht, zal voor Duitsland gezien zijn geschiedenis een probleem worden.

De *Vergangenheitsbewältigung* als moreel kompas boet steeds meer aan kracht in en de herinneringscultuur verplaatst zich naar het koloniale verleden. In wezen worstelt Duitsland met dezelfde problemen als Nederland: toenemend onbehagen over de politieke elite en een politiek zonder visie die in stilstand verkeert. Kleine partijen krijgen een steeds grotere rol. Het grootste verschil echter is dat Duitsland gepokt en gemazeld is door het verleden; toestanden zoals in de Weimarrepubliek zullen zich niet snel herhalen. Wel zal Duitsland zich na de verkiezingen als een feniks opnieuw moeten uitvinden. Daarmee is de erfenis van Merkel minder eenduidig dan die van Adenauer, Brandt en Kohl. Het creëren van stabiliteit en vertrouwen dankzij haar leiderschap is ongetwijfeld haar grootste verdienste.

Dit is een artikel gedownload via [duitslandinstituut.nl](https://www.duitslandinstituut.nl).

Artikel: <https://www.duitslandinstituut.nl/artikel/46125/afscheid-van-merkel>